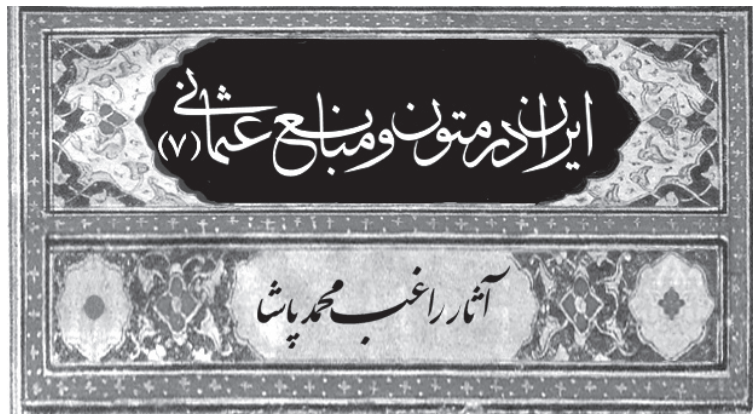

نصرالله صالحی

در این شماره به یکی دیگر از نویسندگان عثمانی که آثار متعددی در ربط با ایرانِ اوایلِ دورهٔ افشاریه از خود به جا گذاشته است، می‌پردازیم. شخصیت مذکور یکی از دولتمردان بزرگ عثمانی به نام راغب محمدپاشاست که در سال ۱۱۱۱ ق در استانبول به دنیا آمد. نام اصلی او محمد و تخلص شعری اش راغب بود. بعدها با گرفتن لقب «قوجه» به قوجه راغب پاشا شهرت یافت. پدرش، شوقی محمد افندی، کاتب «دفترخانه» بود. در سنین نوجوانی به دلیل هوش و استعداد زیاد، در اندک زمان، چنان در تحصیل پیشرفت نمود که توجه همگان را به خود جلب کرد. ابتدا در کنار پدرش در دفترخانه به کار پرداخت. به دلیل لیاقت و کاردانی که در دفترخانه از خود نشان داد، در میان همتایان شناخته و ممتاز شد، از این رو در زمرهٔ کاتبان دیوانخانهٔ همایونی درآمد. در این زمان، زبان‌های عربی و فارسی را به خوبی آموخت و نزدیکی از استادان مدرسه ایاصولیه به نام یوسف افندی به فراگیری خط ثلث و نسخ پرداخت. در این اثنا شروع به خواندن اشعار شاعرانی نظیر نابی (به ترکی) و صائب تبریزی و شوکت بخاری (به فارسی) کرد و نظیره‌هایی بر اشعار آن‌ها سرود.^۱

با لشکرکشی حکومت عثمانی به ایران، راغب پاشا از جملهٔ کارکنان دفترخانه بود که به منظور ثبت اراضی تازه

۱. راغب پاشا، مقدمهٔ ایزگوثر، ص xxii.

تصرف شده، به قلمرو ایران اعزام شد و از ۱۱۳۵ تا ۱۱۴۱ خدماتی در زمینهٔ کارهای دفتری انجام داد.^۲ در اواخر ذی‌قعدة ۱۱۳۸ در هیأتی که مأمور مذاکره با طهماسب دوم بود، شرکت کرد؛^۳ پس از یک سال به استانبول بازگشت و به مقام «جزیه محاسبه‌چی‌سی» منصوب شد. وی در ۱۱۴۲ با احراز مقام امین دفتر و وکیل رئیس‌الکتاب، برای ثبت اراضی ایالت همدان اعزام و در ۱۱۴۳ به دفترداری بغداد منصوب گردید.^۴ حضور راغب افندی در بغداد مقارن بود با لشکرکشی نادر به غرب ایران برای بیرون راندن نیروهای عثمانی از تبریز و پیشروی به سوی عراق عرب که منجر به محاصرهٔ بغداد از اواخر رجب ۱۱۴۵ شد. در زمانی که بغداد در محاصرهٔ نیروهای ایرانی بود، احمدپاشا، والی بغداد، به منظور دفع‌الوقت برای رسیدن نیروی کمکی اعزامی به بغداد، راغب پاشا و محمد آغای کدخدای بغداد را در محرم ۱۱۴۵ به حضور نادر فرستاد تا برای تسلیم قلعهٔ بغداد درخواست مهلت کند.^۵ راغب پاشا بعد از شکست سپاه نادر از توپال عثمان پاشا و رفع محاصرهٔ بغداد، به استانبول بازگشت و در ۱۱۴۶ به مقامی در مالیه و سپس

۲. ثریا، ج ۲، ص ۳۵۸-۳۵۹؛ اوزون چارشیلی، ج ۴، بخش ۲، ص ۳۸۵-۳۸۶.

۳. اوزون چارشیلی، همان، ص ۳۸۷؛ راغب پاشا، مقدمهٔ ایزگوثر، ص xxxiii.

۴. ثریا، ج ۲، ص ۳۵۹؛ ناجی، ص ۲۲۱.

۵. استرابادی، ص ۲۰۲؛ راغب پاشا، مقدمهٔ ایزگوثر، ص xxiv. ۱. د. ترک، ج ۹، ص ۵۹۴.

ادبیات هم عنوان «شاعر حاکم» گرفته است.^۷ راغب پاشا در طول دوران زندگی علمی و ادبی اش، آثار مختلفی در زمینه‌های ادبی، تاریخی و اجتماعی از خود به جا گذاشت. در اینجا به معرفی برخی از آثار او که به نوعی به تاریخ ایران و زبان فارسی مربوط می‌شود می‌پردازیم.

۲۳. تحقیق و توفیق. این رساله، اثری است مستقل درباره مذاکرات هیأت ایرانی اعزامی از سوی نادرشاه به استانبول برای گفت‌وگو درباره چگونگی پایان بخشیدن به اختلاف‌های موجود میان دو کشور. نادرشاه که برای گسترش دامنه فتوحات خود در شرق، به صلحی پایدار در جبهه عثمانی نیاز داشت، پس از پایان مراسم تاجگذاری، هیئتی با شرکت عبدالباقی زنگنه، حاکم کرمانشاهان، میرزا ابوالقاسم صدرالممالک کاشانی و ملاعلی اکبر ملاباشی با همراهی گنج‌علی پاشا که از سوی دربار عثمانی برای مذاکره درباره پیشنهادی پنج‌گانه نادر به ایران آمده بود، به دربار سلطان محمود اول (۱۱۴۳-۱۱۶۸ ق) گسیل داشت.^۸ هیأت ایرانی که در ۲۳ شوال ۱۱۴۸ از دشت مغان حرکت کرده بود، در اوایل ربیع‌الاول ۱۱۴۹ به استانبول رسید. مذاکرات آن‌ها با هیأت نمایندگی عثمانی که عبارت بودند از اسماعیل افندی، رئیس‌الکتاب، مصطفی افندی، راغب محمدپاشا، چند عالم بلندمرتبه از جمله پیش‌نماز اول سلطان محمود، امین فتوا، قاضی صدر آنا تولی، از ۲۲ ربیع‌الثانی ۱۱۴۹ در یکی از کاخ‌های استانبول آغاز شد و تا ۱۸ جمادی‌الثانی همان سال در هشت مجلس ادامه یافت. دو طرف در برخی زمینه‌ها به توافق رسیدند، اما در مورد قبول مذهب جعفری و اختصاص رکنی برای آن در مسجد الحرام، به علت طرح برخی محاذیر شرعی و معاذیر ملکیه از سوی علمای متعصب عثمانی، نتیجه‌ای حاصل نشد و هیأت ایرانی پس از دیدارهایی با دولتمردان عثمانی سرانجام در ۲۰ رجب ۱۱۴۹ استانبول را به قصد ایران ترک کرد. در منابع ایرانی مطالبی کلی درباره مأموریت این هیأت

دفترداری اردو و وکیل رئیس‌الکتاب و محاسبی جزیه منصوب شد. وی در ۱۱۴۹ با حفظ سمت قصد شرکت در لشکرکشی به روسیه را داشت، اما به دلیل رسیدن هیئتی از سوی نادر برای اعلام سلطنت او و مذاکره درباره تصمیمات شورای دشت مغان با دریافت فرمان سلطان به استانبول بازگشت.^۱ وی در دو نشست مقدماتی با دولتمردان عثمانی و سپس در هشت نشست رسمی هیئت نمایندگان ایران و عثمانی که از ۲۲ ربیع‌الثانی تا ۱۸ جمادی‌الثانی ۱۱۴۹ ادامه یافت، شرکت جست.^۲ وظیفه رسمی راغب پاشا در هیئت عثمانی، مترجمی رئیس‌الکتاب بود. او با قابلیت‌هایی که در مذاکرات دو طرف از خود نشان داد، زمینه مساعدی برای ترقی در سلسله‌مراتب اداری برای خود فراهم آورد. راغب پاشا ضمن ایفای نقش فعال در مذاکرات، گزارش مشروح مذاکرات را نیز به رشته تحریر درآورد.

راغب پاشا با اتخاذ سیاستی واقع‌گرا، با وجود مخالفت شدید علمای سنی و جناحی از دولتمردان عثمانی و نیز شخص سلطان محمود اول (حک: ۱۱۴۲-۱۱۶۷)، با پیشنهاد نادرشاه مبنی بر به رسمیت شناخته شدن مذهب جعفری از سوی دولت عثمانی، در صدد یافتن راهی برای سازش بین دو دولت بود.^۳ پافشاری راغب پاشا بر نقطه‌نظراتش، به‌ویژه در نوع تعامل با دولت ایران، موجب شد که او در ۱۱۵۷ از مقام رئیس‌الکتابی برکنار شود.^۴ راغب پاشا مناصب اداری و دولتی را از کار در دفترخانه شروع کرد و تا مقام صدارت پیش‌رفت. وی درکنار سیاست، در عرصه ادب نیز از شخصیت‌های صاحب‌نام عثمانی بود.^۵ احمد جاوید وی را که «در السنه ثلاثه» [ترکی، فارسی و عربی] دارای دیوانهای مرتب بوده، سزاوار لقب «سلطان الشعرای روم» دانسته است.^۶ به نوشته معلم ناجی راغب پاشا همچنان‌که از نظر سیاسی «وزیر حاکم» بوده، در عالم

۱. استرآبادی، ص ۲۶۶-۲۷۴، جاوید، همانجا؛ اوزون چارشیلی، همان، ص ۳۸۷.

۲. راغب پاشا، همان مقدمه، ص xxv، رئیس‌نیا، ص ۱۹۹-۲۰۰.

۳. راغب پاشا، همان مقدمه، ص xxx-xxix.

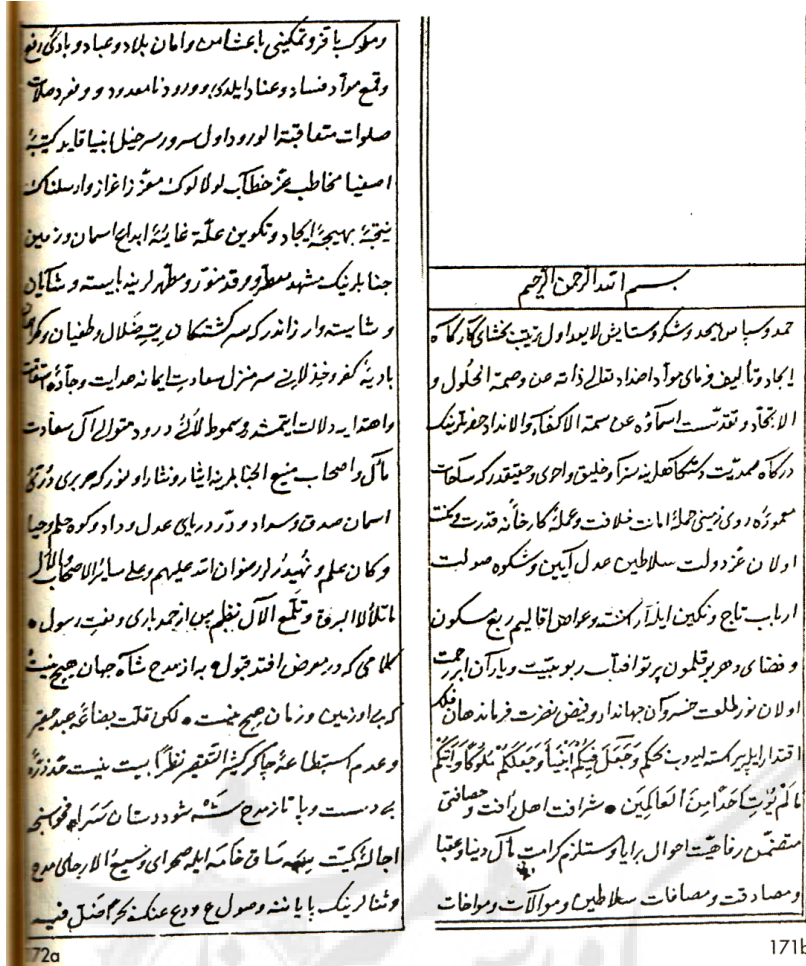
۴. د. اد. ترک، همانجا.

۵. درباره شخصیت علمی و سیاسی راغب پاشا در دانشگاه پرینستون یک رساله دکتری نوشته شده است. ر. ک:

Itzkowitz, Norman, "Memmed Raghib Pasha: The Making of an Ottoman Grand Vizir", Ph.d. dissertation, Princeton University, 1959.

۶. جاوید، ص ۸.

۷. ناجی، ص ۲۲۳ و ب. ب.
۸. ایلکر کولبیلگه در قسمتی از رساله دکتری خود به تفصیل به جریان اعزام هیئت ایرانی و روند مذاکرات دو طرف در استانبول پرداخته است، ر. ک:
İlker Külbilge, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)", Doktora Tezi, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İzmir 2010, s. 284-294.

برگ اول نسخه خطی تحقیق و توفیق

گفته شد، اهمیت تحقیق و توفیق از نظر تاریخ مناسبات ایران و عثمانی در دوره سلطنت نادرشاه، به ویژه برای روشن کردن جریان مذاکرات رسمی دو کشور در آن برهه حساس و کسب آگاهی پیرامون پیشنهادهای قابل توجه نادر، محرز و آشکار است.^۲ کتاب بعد از دیباچه، حاوی مقدمه، سه باب و یک خاتمه است. این اثر در سال ۲۰۰۳ توسط احمد زکی ایزگوئر از روی بیست و یک نسخه تصحیح شده و با مقدمه‌ای مفصل (۶۵ صفحه) همراه با نسخه برگردان آن در استانبول به چاپ رسیده است.^۳

۲. رئیس‌نیا، ص ۸.

3. Koca Râgıb Mehmed Paşa: Tahkik Ve Tefvik: Osmanlı-Iran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları, Haz: Ahmet Zeki İzgöer, Kitabevi, İstanbul, 2003.

باینگر در اثر خود (ص ۳۱۶) مشخصات چند نسخه خطی مربوط به روابط ایران و عثمانی در دوره نادرشاه را که هنوز به چاپ نرسیده‌اند آورده است. هامر پورگشتال به برخی از این نسخه‌ها ارجاع داده است.

وجود دارد؛ عجیب آنکه علی‌رغم حضور واقعه‌نویسی به نام میرزا شفیع همراه هیأت ایرانی، متأسفانه هیچ گزارشی از روند مذاکرات دو طرف به روایت هیأت ایرانی در دست نیست؛ در حالی که گزارش مشروحی از مذاکرات مورد بحث به قلم راغب محمدپاشا که خود یکی از اعضای هیأت عثمانی بوده، در دست است.^۱

با توجه به اینکه از سوی طرف ایرانی مأمور مذاکرات، اثر مستقلی به رشته تحریر درنیامده و تنها در منابع مختلف به صورت پراکنده به این قضیه اشاره شده است، اهمیت این اثر در روشن شدن روند و جزئیات مذاکرات دو هیأت به خوبی دانسته می‌شود. «به ویژه از آن نظر که نویسنده خود در نشست‌های دو طرف حاضر بوده و نیز به اسناد و مدارک رسمی باب‌عالی نیز دسترسی داشته است. با توجه به آنچه رئیس‌نیا، ص ۵-۶.

برگ پایانی نسخه خطی تحقیق و توفیق

رفتن وزیر مکرم گنج علی پاشا با رسالت (182b)، آمدن خبر عودت علی پاشا با ایلچیان طهماسب قلی خان (183a)، کیفیت سلطنت طهماسب قلی خان و جمعیت وجوه ایران در صحرای مغان (185b)، ورود ایلچیان نادرشاه به ارزروم و آمدن ایشان به آستانه علیّه بهجت رسوم (187a)؛ باب اول: در ذکر تحریرات نادرشاه به آستانه علیّه معدلت پناه (188a)، ترجمه مکتوب فارسی نادرشاه خطاب حضرت صدراعظم (190b)، ترجمه مکتوب نادرشاه خطاب به حضرت شیخ الاسلام (193a)، باب ثانی: در مأموریت علمای اعلام و کتاب ذوی الافهام به مکالمه مسالمت انجام و مجالس مکالمات و بعضی تتمات/ آمدن رئیس الکتاب اسماعیل افندی از اردوی همایون به آستانه علیّه عطوفت نمون (195b)، مجلس اول: علمای فضائل پناه برای قرائت

گفتنی است که در چند کتابخانه ایران نظیر ملک و مجلس نیز نسخه‌هایی از این اثر موجود است. بنا به اهمیتی که تحقیق و توفیق در ربط با تاریخ ایران و عثمانی در دوره نادرشاه دارد، به‌ویژه از آن حیث که تکنگاری ارزشمندی در این موضوع به حساب می‌آید، فهرست مطالب آن برای آگاهی خوانندگان درج می‌شود. گفتنی است که فهرست مذکور به جز سه مورد، بقیه به فارسی است، درست مانند بسیاری از متون تاریخی عثمانی که فهرست مطالبشان به همین زبان است.

فهرست مطالب تحقیق و توفیق

مقدمه: ذکر فتن و حوادث ایران و ابتدای ظهور طهماسب قلی خان (176b)، آمدن حسین آغا با رفاقت میرزا محمد و

Koca Ragıp Paşa'nın Farsça manzumeleri

(metin-çeviri-yorum)
[The Parsian poems of Koca Ragıp Paşa
(text, translation, interpretation)]

Faysal Soysal

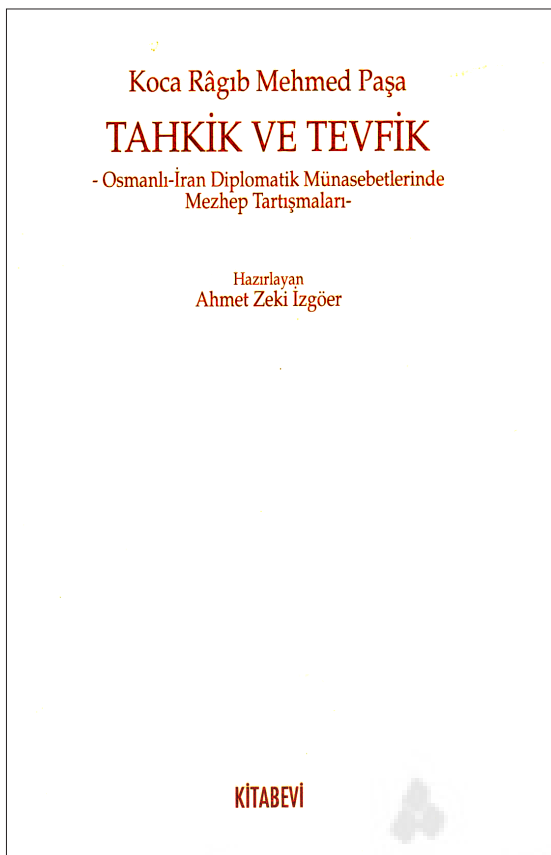
VAN 2006

اسماعیل افندی با ایلچیان (219b)، ضیافت قائم مقام پاشا در قضای سعدآباد (220a)، ضیافت وزیر مکرم گنج علی پاشا و سفیر معالی سمیر مصطفی پاشا (221b)، ایراد ایلچیان بعض ملتسمات در اتمام امر مسالمت و مصافات (222a)، آمدن ایلچیان به دیوان معدلت نشان و اخذنامه همایون عطوفت مشحون (229a)، تعیین شدن علما و مأمور شدن وزیر مصطفی پاشا به سفارت ایران (229b)، مظهریت مأمورین به عواطف خسروانه به مشکوریت سعی ایشان از طرف ملوکانه (231a)، باب ثالث: در ذکر نامه و عهدنامه همایون و مکاتیب بدیعه الاسالیب و کلاهی درایت مقرون (232a)، نامه ارسالی به وزیر مکرم حضرت مصطفی پاشا از طرف دولت علیه (237b)، عهدنامه همایون که همراه وزیر مشارالیه ارسال شده (240a)، مکتوب صدراعظم که همراه ایلچی خان ارسال شده (247b)، مکتوب صدراعظم که همراه وزیر مشارالیه ارسال شده (253a)، مکتوب حضرت شیخ الاسلام افندی که توسط ایلچی برای شاه ارسال شده (257a)، ترجمه مکتوب مرقوم (260a)، کلمات محبت آمیز همایون جهاندار که توسط ایلچی سعادت مند خطاب به نادرشاه ابلاغ شده (263b)، تنبیه و توصیه ملوکانه حضرت همایون (264a)، ترجمه مکتوب برادر نادرشاه، ابراهیم خان، که به عبدالباقی خان ایلچی رسیده (265b)، مکتوب رئیس الکتاب اسماعیل افندی و یغین آغا در جواب مکتوب ابراهیم خان مرقوم شده (266a)، خاتمه: در ذکر کرامات جناب پادشاه محمود خصال (268a).

۲۴. منشآت راغب. این اثر که به «تلخیصات» نیز معروف است، حاوی نامه‌ها و مکتوبات راغب پاشا در دوران رئیس الکتابی است. داری نثری زیبا و هنرمندانه است. چنان که به عنوان الگویی برای یادگیری نگارش منشآت محسوب می شده است. از نظر محتوا نیز به دلیل آگاهی های تاریخی مربوط به دوره سلطان محمود اول دارای ارزش و اعتبار است.^۱ این اثر همراه با دیوان راغب به کوشش احمد نزهت در شهر بولاق مصر در ۱۲۵۳ ق منتشر شده است.

تحریرات نادر (196b)، مجلس ثانی: مذاکره مواد و مبانی (197a)، مجلس اول: مکالمه با ایلچیان نادرشاه (198a)، رفتن رئیس الکتاب اسماعیل افندی و بکلکجی مصطفی افندی و راغب افندی به زیارت ایلچی خان و بعض مذاکره ایشان (201a)، مجلس ثانی: مکالمه در سرای محسن زاده (203a)، مجلس ثالث: مکالمه در سرای عثمان پاشا در قدرغه لیمانی (205a)، مجمل حکایت مرقومه (206a)، مجلس رابع: ایلچیان با امام اول حضرت شهریار و رئیس الکتاب اسماعیل افندی (207a)، رفتن رئیس افندی و بکلکجی افندی به سرای ایلچی خان و بعض مذاکره ایشان (208b)، مجلس خامس: مذاکره در سرای محسن زاده (210b)، رفتن مومی الیهیم به نزد ایلچی خان و مقاوله ایشان (211b)، مجلس سادس: مذاکره در سرای مذکور (213b)، مجلس سابع: مکالمه در سرای محسن زاده (215b)، مجلس ثامن: مکالمه در سرای مذکور (216b)، رفتن رئیس الکتاب اسماعیل افندی و بکلکجی افندی و راغب افندی به نزد ایلچی خان و مناقشه ایشان در خصوص تمسک (217a)، اشاعت ختام مصلحت به رجال دولت و مشورت بعض کیفیت (218b)، ضیافت رئیس الکتاب

۱. راغب پاشا، مقدمه ایزگوثر، ص XLVIII، بابینگر، ص ۳۱۵-۳۱۶.

۲۸. کتابخانه راغب پاشا. راغب پاشا در کنار کارهای سیاسی و ادبی به امور عام‌المنفعه نیز پرداخته است. یکی از یادگارهای باارزش او کتابخانه‌ای است که در سال ۱۱۷۶ ق به نام خود بنیان گذاشت و سرانجام نیز در جوار آن آرمید. این کتابخانه دارای مدیر و کاتبان متعدد و مرکز تحقیق بود. خود راغب پاشا هر از گاهی با لباس مبدل به کتابخانه مراجعه می‌کرد تا از نحوه کار و فعالیت مجموعه کتابخانه آگاهی حاصل کند. در این کتابخانه شمار زیادی از آثار فارسی نگهداری می‌شد.^۷ به تازگی فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه راغب پاشا به همت نمایندگی فرهنگی سرکنسولگری ج.ا. ایران در استانبول و پشتیبانی معاونت پژوهشی و آموزشی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، از سوی مجمع ذخایر اسلامی منتشر شده است. این کتاب شامل ۳۹ تصویر رنگی و تعدادی

۷. برای آگاهی بیشتر درباره کتابخانه راغب پاشا، ر.ک: مقدمه ایزگوثر، ص ۱۱۱- ۱۱۲؛ و مدخل "Rağıb Paşa Kütüphanesi" به قلم اسماعیل ارنسال در دایرةالمعارف دیانت ترکیه (TDVIA)

۲۵. مجموعه راغب پاشا. اثری است منظوم و مثنوی به سه زبان ترکی، فارسی و عربی شامل نوشته‌های ادبی و نوشته‌های رسمی و غیررسمی او. بعد از دیوان او مهم‌ترین اثر ادبی راغب به حساب می‌آید.^۱ نسخه خطی این اثر که در مجلدی بزرگ گردآوری شده است، در کتابخانه حبیبیه نگهداری می‌شود.

۲۶. منظومه‌های فارسی راغب پاشا. راغب پاشا از جمله رجال برجسته عثمانی است که در عرصه ادبیات نیز از شهرت زیادی برخوردار بود، به زبان فارسی تسلط داشت و با فرهنگ و ادبیات ایران نیز به خوبی آشنا بود. او به شاعران ایران و شعر پارسی علاقه فراوانی داشت، چنان‌که در کتابخانه‌ای که به نام خود بنیان گذاشته بود، دیوان‌های متعددی از شاعران فارسی داشت. او بیشتر متأثر از سبک هندی^۲ و تحت تأثیر سه تن از شاعران پارسی، یعنی صائب تبریزی، شوکت بخاری و طالب آملی، قرار داشت. سویسال معتقد است: راغب پاشا صرف‌نظر از شیخ غالب، از سرآمد شاعران عثمانی است که در ادبیات دیوانی متأثر از سبک هندی شعر فارسی بوده است. راغب پاشا نظیره‌هایی بر اشعار این سه شاعر سروده است. سویسال منظومه‌های فارسی راغب پاشا را به عنوان پایان‌نامه تحصیلی انتخاب کرده و به بررسی و تحلیل آن‌ها پرداخته است.^۳

۲۷. ترجمه‌های راغب پاشا. راغب پاشا سه اثر تاریخی مطلع‌السعدین، روضه‌الصفاء و تاریخ تاتاریه عبدالرزاق را از فارسی به ترکی ترجمه کرده است.^۴ البته هر سه اثر ناتمام مانده است.^۵ باینگر این ترجمه‌ها را از شاهکارهای نثر ترکی عثمانی به شمار آورده است.^۶

۱. راغب پاشا، مقدمه ایزگوثر، ص ۱- XLVIII.

۲. در این زمینه نگاه کنید به مقاله بیهان کسبک با این مشخصات:

Beyhan Kesik, "Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Sebk-i Hindî Tesiri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. : / 2, 2009, pp. 150-169.

متن pdf مقاله در اینترنت موجود است.

3. Faysal Soysal, Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri (Metin-Çeviri-Yorum), Van, 2006, p. III.

متن pdf رساله در اینترنت موجود است.

۴. راغب پاشا، مقدمه ایزگوثر، ص ۱.

۵. ر.ک: تاریخ روضه‌الصفاء، تصحیح جمشید کیانفر، تهران: اساطیر، ۱۳۸۰، ص پنجاه.

۶. باینگر، ص ۳۱۶.

رفیق، احمد، عالم‌لر و صنعتکارلر، استانبول ۱۹۲۴ م.
رئیس‌نیا، رحیم، «تحقیق و توفیق: مناقشات مذهبی در
مناسبات سیاسی عثمانی و ایران در دوره نادرشاه - سلطان
محمود اول»، فصلنامه روابط خارجی، س ۵، ش ۲۰،
پاییز ۱۳۸۳، ص ۱۹۵-۲۰۶.
سامی، شمس‌الدین، قاموس الاعلام، استانبول ۱۳۰۶ -
۱۳۱۶.

مستقیم‌زاده، سلیمان سعدالدین افندی، تحفة خطاطین،
استانبول ۱۹۲۸ م.

Babinger, Franz, *Osmanli Tarih Yazarlari ve Eserleri*,
Çeviren Coşkun Üçok, Ankara, 1992.

İA, s. vv. "Râgıb paşa" (by bekir sıtkı Baykal); Râgıb paşa,
Edebi Şahsiyeti, (by Abdulkadir karahan).

Kesik, Beyhan, "Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Sebki
Hindî Tesiri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2,
2009.

Külbilge, İlker, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran
Siyasi İlişkileri (1703-1747), Doktora Tezi, T.C. Ege
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim
Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İzmir 2010,

Naci, Muallim, *Osmanlı Şairleri*, ed. Cemal kurnaz, An-
kara 2000;

Norman, Itzkowitz, *Memed Raghıb Pasha: The Making
of an Ottoman Grand Vezir*. Ph.d. dissertation, Prince-
ton University, 1959.

Soysal, Faysal, *Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzume-
leri (Metin-Çeviri-Yorum)*, Van, 2006.

Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tefvik: Osman-
lı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep
Tartışmaları*, ed. Ahmet Zeki İğöer, İstanbul, 2003.

TDVİA, ss. v, "Râgıb Paşa" (by Mesut Aydın); "Râgıb
paşa kütüphanesi (by İsmail E. Erünsal);

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995,
2003.

چاپ سنگی کهن است که در انتهای مجموعه ذکر شده
است.

از راغب پاشا آثار دیگری نیز باقی مانده که البته به
ایران و زبان فارسی ارتباط پیدا نمی‌کند، از جمله
سفینه‌الراغب و دفینه‌المطالب، رساله‌ای در عروض و فتحیه
بلگرد^۱.

منابع

استرآبادی، میرزامهدی، تاریخ جهانگشای نادری، تهران
۱۳۴۱ ش.

بروسه‌لی، محمد طاهر، عثمانلی مؤلفلری، استانبول
۱۳۳۳.

ثریا، محمد، سجل عثمانی یا خود تذکره مشاهیر عثمانیه،
[استانبول]، ۱۳۱۱.

جاوید، احمد، ورد مطرا، از ذیل‌های حدیقه‌الوزرای
عثمان‌زاده تائب احمد، فریبورگ ۱۹۶۹ م.

۱. برای آگاهی بیشتر، ر.ک: بروسه‌لی، محمد طاهر، ج ۲، ص ۱۹۰-۱۹۱.

